

Andrej Kmeť – ornitologické čriečky*

Andrej Kmeť – ornithological fragments

Peter URBAN

Katedra biológie a ekológie, Fakulta prírodných vied UMB, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovensko; urban@fpv.umb.sk

In February 2008, we remembered 100th anniversary when Andrej Kmeť (1841–1908) died. One of the first Slovak scientists which focused on various topics and subjects was modest and hard-working roman-catholic priest. As an amateur he studied mainly archaeology, botany, geology, mineralogy, palaeontology and ethnography. In this paper I summarise his ornithological activities.

Úvod

Vo februári 2008 uplynulo sto rokov od úmrtia Andreja Kmeťa (1841–1908), jedného z prvých slovenských vzdelancov, ktorý mal nielen obdivuhodnú škálu záujmov, záľub a prekypoval mnohorakými aktivitami, ale zároveň bol nemiernie skromným a mimoriadne pracovitým človekom. Tento rímsko-katolícky kňaz a vedec (samouk), patriaci k najvýznamnejším osobnostiam našich národných dejín, sa venoval najmä archeológii, botanike, geológii, mineralógii, paleontológii i etnografií. Bol zakladajúcim členom Matice slovenskej, zakladateľom a prvým predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti i organizátorom vedeckého života.

V tomto príspevku chcem upriamiť pozornosť na Andreja Kmeťa z pohľadu ornitológie. Jeho zoologická činnosť (vrátane ornitologickej) síce zaostávala za ostatnými aktivitami, ale napriek tomu znamenala značný prínos pre slovenskú vedu i múzejníctvo (viď napr. práce Futáka 1941, Okáliho 1968, Štricovej 1969, Pišúta 1983, Sokolíka 1984 a ďalších).

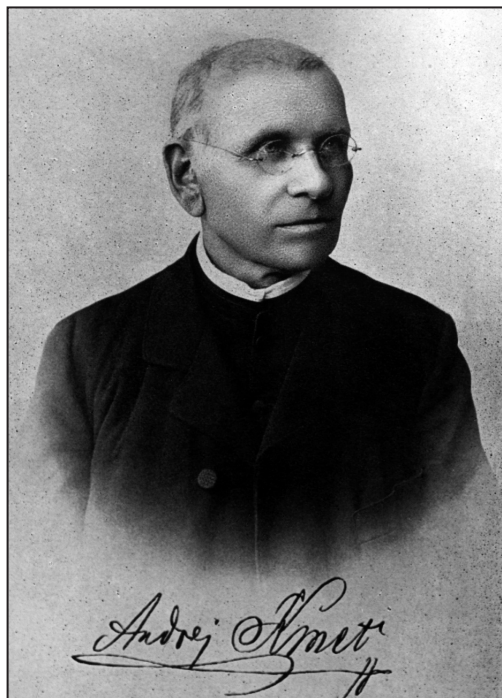
Pri citovaní úryvkov som ponechal texty v pôvodnej verzii (bez ich pravopisnej i štylistickej úpravy), tak ako boli uverejnené pri prvých vydaniach prác, aby lepšie vynikli niektoré charakteristické tvaroslovné i frazeologické dobové výrazy a archaizmy.

Biografia Andreja Kmeťa

Narodil sa 19. 11. 1841 v Bzenici. Základné vzdelanie získal na školách v rodisku (1847–1849), v Žarnovickej Hute (1849–1851) a v Banskej Štiavnici (1851–1852). Neskôr študoval na piaristickom gymnáziu v Banskej Štiavnici (1852–1859), na gymnáziu (tzv. malom seminári) v Trnave (1859–1861) a na Seminári sv. Štefana v Ostrihome (1861–1865).

Po skončení štúdií ho prideliť za kaplána do obce Senohrad, čím sa začalo jeho dlhoročné významné pôsobenie v Honte. V septembri 1868 nastúpil za správcu fary v obci Krnišov. Hoci sa už v r. 1871 stal administrátorom fary v neďalekom Prenčove, uvoľnené miesto farára kvôli rôznym komplikáciám a intrigám zaujal

*Venované 100. výročiu úmrtia Andreja Kmeťa.

Andrej Kmeť (Foto z Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, Martin).

Andrej Kmeť (Photo from the Archive of the Literature and Art of the Slovak National Library, Martin).

až v r. 1878. V Prenčove Kmeť pôsobil takmer tri desaťročia.

Po viacerých neúspešných pokusoch o založenie vedeckých, resp. prírodovedných spolkov sa v apríli 1893 pričínili o vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti (jej stanovy boli úradmi povolené až r. 1895). V auguste 1895 sa v Turčianskom Svätom Martine konalo prvé valné zhromaždenie spoločnosti, na ktorom bol Kmeť zvolený za jej prvého predsedu a túto funkciu vykonával až do smrti. Z preňčovskej fary viedol jedenásť rokov všetky práce súvisiace s činnosťou tejto inštitúcie, ktorej daroval tiež svoje početné zbierky. Roku 1905 Valné zhromaždenie spoločnosti rozhodlo o výstavbe novej budovy pre múzeum. Jej základný kameň bol položený v r. 1906. Vzhľadom na množstvo práce, súvisiacej s činnosťou Muzeálnej slovenskej spoločnosti, žiadal Kmeť v rokoch 1894 a 1896 o predčasné penzionovanie, aby sa mohol presťahovať do Turčianskeho Sv. Martina,

kde sa chcel naplno venovať činnosti uvedenej spoločnosti i výstavbe múzea. Dňa 11. 7. 1906 preto odovzdal rímsko-katolícky farský úrad v Prenčove svojmu nástupcovi a presťahoval sa do Martina, kde sa pričínili o dostavanie novej budovy múzea (v súčasnosti Turčianske múzeum Andreja Kmeťa). Dokončenia stavby sa Kmeť síce dočkal, ale otvorenia a sprístupnenia prvej expozície, vytvorenej predovšetkým z jeho, resp. ním získaných zbierok a exponátov, sa už nedežilo. Zomrel v Turčianskom Sv. Martine 16. 2. 1908. Pochovaný je na Národnom cintoríne v Martine.

Podrobnejšie o živote a diele A. Kmeťa pozrite napr. v prácach Kmeť (1913, 1924a, 1989), Medvecký (1913, 1924), Janšák (1942, 1991), Kuka (1963), Jasenák (1981, 1987, 1993), Labuda (2008). Bibliografie jeho prác priniesli Lepišová (1981) a Jasenák (1987).

Ornitologické a zoológické čriečky

Kmeť, ako vyplýva aj z jeho životopisu, bol po celý život neúnavným prírodovedcom. Zaoberal sa viacerými oblasťami prírodných vied, najmä botanikou (jeho najväčšou láskou), a geológiou. Znalec Kmeťovho života a diela, Štefan Janšák, preto napísal: „A. Kmeť bol neobyčajne pozorným čitateľom v knihe života i prírody... *...Príroda tvorí Kmeťovi akýsi harmonický celok. Preto sa nemôže uspokojiť so skúmaním iba jednej jej stránky*“ (Janšák 1942).

Svoju zásadu prírodovedeckých aktivít uviedol Kmeť v životopise, ktorý napísal 8. 4. 1895, na žiadosť amerických Slovákov: „*Môj náhľad pri rozmanitých odvetviach prírodných vied od začiatku bol ten, že my „laici“ a „landpomeranči“, ako nás veľkomeštiaci titulujú, ovsťem máme sbierať a shromažďovať a na hrbku, ako mravci, posnášať poľahky materiál nášho kraja, lebo nám je to ľahko, keď bývame tam a veci máme často pod nohami; často po inom našom povolaní a po svojej práci ideme do poľa, do hory, po chodníku, po ceste, ráno, to večer, to na poludnie, po poli a popri potokoch, po lúkach, popri pasekách, bralách, pred dažďom, po daždi, na jar, v lete, pod jaseň, bez toho, že by sme schválne, alebo d'aleko za tým sa museli*

ustávať, a vidíme jednu vec mnoho ráz, napr. rastlinu pred kvetom, po kvete, brúka, motýľa od počiatku, jeho vyvíňovania až do završenia jeho zdĺhavých metamorfóz, skalinu, zeminu, tam v čerstvom zrne, inde zvetralú, s inými pomiešanú; medzi bežným diškursom s ľudom dopočujeme náhodou o všeličom, čo bez dlhého času, ktorý medzitým prebehne, často behom len viac rokov dozvedieť sa nemožno: kdežto akýkoľvek znalec, keby do nášho kraja na deň, na týždeň, alebo hoc i na mesiac zavítal, to všetko vidieť, počuť, pochodiť, preskúmať nevládze. My miestni a vonkovskí teda máme sbierať, ale preskúmať nasbieraný materiál patrí učencom, znalcom, učbárom v mestách, kde zas v blízkosti, pri ruke jesto potrebná literatúra, zbierky k porovnaniu, iní znalci k vyproseniu si mienky a pomoci. Tito teda majú materiál určiť a preštudovať. Toto bol môj náhľad a je“ (Kmeť 1913, 1924a, 1989).

Kmeť sa nezaoberal výskumom vtákov. Jeho ornitologické aktivity súviseli s informáciami o vtáctve v niekoľkých publikovaných prácach a najmä s Kmeťovou aktívnou zberateľskou i organizačnou činnosťou.

Vtáctvo si všimol už od detstva, hoci niektoré druhy, napríklad sovy, si spájal s rozličnými poverami a povest'ami, ktoré intenzívne zbieral. Zmienku o sovách možno napríklad nájsť aj v jeho životopise pri opise požiaru v doline Nevidze, kde bol počas prázdnin na štiavnickom gymnáziu s otcom po seno: „*Oheň a dym krútil sa ani v kotle. Stĺpy tlely, žiarily až do rána; všetky kuviky a sovy zo sveta priletely ta a kuvikaly a húkaly, že bolo otupno, ako na cintoríne*“ (Kmeť 1913, 1924a, 1989).

V jednej z najznámejších prác „*Veleba Sitna*“, v časti „*Vedecké krásy Sitna*“, pri charakteristike fauny Kmeť napísal: „*Bohužiaľ, faunu Sitna dosiaľ nikto neskúmal a nesobieral. A stálo by istotne za to. Na bralách zjavia sa kedy-tedy operení dravci, jako veľká uchata sova, sokol, spomenuté pustovky, ba i najmenší druh orlov. Že orlov a sokolov kedysi tu viac bolo, svedectvom sú vrchy „Orlie“ v sitno-lahotskom, a „Sokol“ v klastavskom chotáre*“ (Kmeť 1893, 1924b, 1989).

Keďže Kmeť patril k ovocinárom (teoretikom), všimol si tiež podiel vtáctva na likvidácii

škodlivého hmyzu. Zmienku o tom zaradil aj do opisu prírodných pomerov Uhorského Slovenska: „*Lid paseky a stromky na poli svém mýti; ptactva vôbec, najmä zpěvavého, je rok od roku méně, tak že sady a lesy od housenek a chroustů musí čistiti ruce lidské což před tím činily zobáčky ptačí*“ (Kmeť 1901).

Mimoriadne záslužná je predovšetkým Kmeťova zberateľská činnosť. Najmä po zriadení Múzea Domu v Martine (1890) a vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti sa všemožne usiloval o to, aby boli v múzeu v Turčianskom Svätom Martine zastúpené aj zoologické zbierky a v rámci nich všetky živočíšne triedy. Pravidelne upozorňoval na túto potrebu a uviedol to tiež v práci venovanej zbieraniu a uchovávaníu starožitnosti: „*Abý sme však nezabudli i na iné odbory a oddelenia nášho milého musea, pripojujeme tu všeobecné vyzvanie, aké opakuje sa každý mesiac v našom národnom orgáne, a vyzývame ctené obecnstvo sbierať z krajov ľudu slovenským obývaných: ...III. Pre oddiel prírodovedecký:*

a) z riše živočíchov: chrobáky, motýle, pavúky, ssavce, vtáky, obojživlve a ryby; lebky, parohy, lastúry, živočíšne skameneliny a pod.“ (Kmeť 1897).

Preto nadväzoval čulé styky s viacerými zoologickými ústavmi a múzeami v snahe získať zoologické zbierky, alebo vyradené duplikáty preparátov, našich aj cudzokrajných. Komunikáciu mu umožňovali jeho veľmi dobré jazykové znalosti, pretože Kmeť aktívne ovládal latinčinu, nemčinu a maďarčinu, čítal po rusky a francúzsky (Janšák 1942).

Okrem iného sa skontaktoval so známym českým cestovateľom Emilom Fričom, od ktorého taktiež zakúpil časť exponátov. Viacero pôvodných i exotických druhov vtákov získal z Múzea Kráľovstva českého v Prahe (od prof. Friča), Zoologického inštitútu Viedenskej univerzity (od Dr. Wernera), z Krajinského múzea v Pešti, ale tiež od Antona Kocyana z Oravy, resp. ďalších preparátorov a zberateľov.

O svojich zberateľských úspechoch i neúspechoch Kmeť hodne písal priateľom. Napríklad v liste Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi z r. 1895 okrem iného uviedol: „*Ale na zriaďujúcim zhromaždení* (v Martine, pozn.

autora) sa len uvidíme. Do toho času budú snáď tam zvery, zakúpené v Prahe, 161 kus. Medzi nimi máme tygra, hyenu, vlka, bielu srnku, aziatskú ovcu, kamzíka, veľké (nie najväčšie) osly, pelikána, biele pávy, samca i samicu, lýrovníka, 6 kolibríkov a množstvo, zväčša mimoeurópskych preutešených pestrých vtákov; aligátora, želvu, osa sepia, morské ryby, dve tlamy žraločie, pílu z pílovej ryby, koralý atď. Druhá podobná kúpa je v behu. Dnes podávam k peštianskemu múzeu prosbu o podarovanie duplikátov, čo mi boli v máji ústne prisľúbili; podobné podarovanie mám prisľúbené z Musea kráľovstva českého (Kmeť 1895).

Z pražského múzea napríklad dostal 253 zoologických exponátov od Dr. Friča (Štricová 1968, Sokolík 1984). V tejto súvislosti stojí za pozornosť a ďalšie preskúmanie možný problém, či Kmeť získal všetky uvedené exponáty len od Antonína Friča. Fričovci – prírodovedci, pochádzajúci zo slávneho českého rodu, boli dvaja: Antonín (1832–1913), univerzitný profesor, riaditeľ zoologických a paleontologických zbierok Múzea Kráľovstva českého, známy český lekár, zoológ, paleontológ, pedagóg a organizátor českého vedeckého života a jeho brat Václav Vojtěch (1839–1916), obchodník s prírodninami, učebnými pomôckami pre porovnávaciu anatómiu, vrátane rôznych vypchatých preparátov a preparovaných kostier. Otázkou preto ostáva, či Kmeťove prírastky pochádzajú len od Antonína Friča, alebo sú aj z obchodu Václava Friča (P. Benda in litt.).

Z Krajinského múzea v Pešti zase Kmeť pre martinské múzeum zakúpil 124 vtákov. Zásluhou Dr. F. Wernera získal tiež niekoľko zbierok, vrátane vtákov, zo zoologického inštitútu vo Viedni (Štricová 1968, Sokolík 1984). „Kmeťove styky s Dr. Wernerom boli prínosom pre zbierku martinského múzea. Od neho kúpil napríklad zbierku exotických živočíchov (13 ks za 344 zlatých), zbierku rôznych vtákov a cicavcov (240 ks za 172 zlatých atď.“ (Sokolík 1984).

V liste Ludovítovi Vladimírovi Riznerovi, napísanom v Preňčove, dňa 21. 1. 1895, Kmeť uvádzal: „Teraz kúpil som pre múzeum ostrovida za 10 zl; poštou idú mi nejaké vtáky, ktoré

som nepýtal; teraz večer dostal som malého orla, ktorého jeden cirkevník v. p. Kuchtov zastrelil. – Diviak je tiež v práci; vypchávajú ho; a drobných vtáčkov mám viac hotových, medzi nimi aj bieleho vrabca. – P. Trúchly na Bacúrove chodil vraj za bielou vranou, ale ju nedostal“ (Sokolík 1984).

V súčasnosti sa Kmeťom získané ornitologické exponáty nachádzajú v Prírodovednom múzeu Slovenského národného múzea v Bratislave a v Turčianskom múzeu Andreja Kmeťa. Po postavení druhej budovy Slovenského národného múzea v Martine (1932) boli do nej premiestnené aj prírodovedné zbierky. V r. 1957 došlo k zrušeniu historického i prírodovedného oddelenia múzea a zbierky boli presunuté do fondov Slovenského národného múzea v Bratislave. V r. 1966 zriadili v pôvodnej budove Slovenského národného múzea v Martine Turčianske múzeum Andreja Kmeťa s prírodovedným oddelením (viď Škovirová 1993). Časť ornitologickej zbierky súčasného Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa, z pôvodných (väčšinou Kmeťových) zbierok múzea pochádza od Antona Kocyana z Oravy, ale väčšinou, až na niektoré výnimky, ide o nelokalizované zbierky. Po prevode starých zbierok SNM v Martine do Bratislavy v r. 1973, ostali niektoré vzácnejšie, prípadne lokalizované preparáty vtákov (napr. vyhynutý holub sťahovavý) v Prírodovednom múzeu – Slovenského národného múzea v Bratislave. V Turčianskom múzeu Andreja Kmeťa v Martine zostali, prakticky z vedeckého hľadiska bezcenné, nelokalizované zbierky. Historicky cenná je oologická zbierka, v ktorej sa nachádza 226 vtáčích vajec (B. Astaloš in litt.). Verejnosti je časť Kmeťových zoologických zbierok prístupná v rámci Expozície Kmetianum, zriadené v r. 1998.

Podakovanie

Za ochotu a poskytnuté informácie sa chcem veľmi pekne poďakovať pánom B. Astalošovi, riaditeľovi Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa v Martine a P. Bendovi z Národného múzea v Prahe. Ďalej J. Labudovi, riaditeľovi Slovenského banskeho múzea v Banskej Štiavnici a A. Cíglanovej, starostke obce Preňčov ďakujem za cenné inšpirácie. Starému otcovi, J. Petrášovi, dlhoročnému predsedovi Miestneho

odboru Matice slovenskej v Brezne a výbornému znalcovi osobností slovenského života, som zaviazaný vďakou za to, že ma už v časoch mojej mladosti presviedčal o skutočnosti, že Kmeťov život a dielo sú zaujímavé a úctyhodné po každej stránke a Kmeť si preto zaslúži pozornosť aj zo zoologického pohľadu. Škoda len, že som až po rokoch prišiel na to, že starý otec mal aj v tomto prípade pravdu.

Literatúra

- FUTÁK J. 1941: Andrej Kmeť ako prírodovedec. K 100. výročiu narodenia. — *Kultúra* 13: 420–423.
- JANŠÁK Š. 1942: Andrej Kmeť. — Muzeálna slovenská spoločnosť, Turčiansky Sv. Martin.
- JANŠÁK Š. 1991: Andrej Kmeť. — Matica slovenská, Martin.
- JASENÁK L. 1981: Andrej Kmeť, priekopník slovenskej botaniky a múzejníctva. — Záverečná práca postgraduálneho štúdia muzeológie. Filozofická fakulta UJEP, Brno.
- JASENÁK L. 1987: Andrej Kmeť 1841–1908. Život a dielo. — Ústredná správa múzeí a galérií, Bratislava.
- JASENÁK L. 1993: Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1993. — Muzeálna slovenská spoločnosť, Martin.
- KMEŤ A. 1893: Veleba Sitna. — *Tovaryšstvo* 1: 139–193.
- KMEŤ A. 1895: List Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi zo dňa 2. augusta 1895. — Nепublikovaný rukopis.
- KMEŤ A. 1897: Návod, ako zbierať a chrániť starožitnosti. — *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 2: 137–152.
- KMEŤ A. 1901: Přírodní poměry na Uherském Slovensku. Vyňato z prémie umělecké besedy na rok 1901. — Nákladem vlastním, Česká grafická společnost Unie, Praha.
- KMEŤ A. 1913: Autobiografia Andreja Kmeťa. — Pp.: 10–37. In: MEDVECKÝ K. A. (ed.): Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda muzeálnej slovenskej spoločnosti. 1841–1908. Životopis. Nákladom spisovateľovým. Knihlačiarisky účastinársky spolok, Turčiansky Svätý Martin.
- KMEŤ A. 1924a: Autobiografia Andreja Kmeťa. — Pp.: 11–38. In: MEDVECKÝ K. A. (ed.): Andrej Kmeť, jeho život a diela. I. sväzok: Životopis Andreja Kmeťa. Nákladom spisovateľovým, Bojnice.
- KMEŤ A. 1924b: Veleba Sitna. — Pp.: 5–91. In: MEDVECKÝ K. A. (ed.): Andrej Kmeť, jeho život a diela. II. sväzok: Archeologické, národopisné, botanické a turistické štúdie z okolia Sitna a B. Štiavnice. Nákladom spisovateľovým, Bojnice.
- KMEŤ A. 1989: Veleba Sitna. — Tatran, Bratislava.
- KUKA P. 1963: Andrej Kmeť. — Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica.
- LABUDA J. 2008: Andrej Kmeť – Sitniansky rytier. — Matica slovenská, Martin.
- LEPIŠOVÁ A. 1981: Andrej Kmeť. Personálna bibliografia. — Okresná knižnica, Martin.
- MEDVECKÝ K. A. 1913: Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti. 1841–1908. Životopis. — Nákladom spisovateľovým. Knihlačiarisky účastinársky spolok, Turčiansky Sv. Martin.
- MEDVECKÝ K. A. 1924: Andrej Kmeť, jeho život a dielo. I. Sväzok: Život Andreja Kmeťa. — Nákladom spisovateľovým, Bojnice.
- OKÁLI I. 1968: Význam Andreja Kmeťa v prírodných vedách. — *Múzeum* 13 (1): 9–11.
- PIŠÚT I. 1983: Andrej Kmeť a rozvoj slovenských prírodovedeckých zbierok. — *Múzeum* 28 (3): 36–39.
- SOKOLÍK V. 1984: Listy Andreja Kmeťa Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi. — Matica slovenská, Martin.
- ŠKOVIROVÁ K. 1993: Botanické zbieri Andreja Kmeťa v Turčianskom múzeu A. Kmeťa v Martine. — Pp.: 62–64. In: JASENÁK L. (ed.): Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1993, Martin.
- ŠTRICOVÁ H. 1968: Práca Andreja Kmeťa v odbore zoológie. — *Kmetianum* 1: 169–176.

*Došlo: 5. 9. 2008
Prijaté: 25. 9. 2008*